

הרב ישועה רטבי

הפרת הסכמי עבודה עקב מגפת הקורונה

ראשי פרקים

א. יסודות דיני מכת מדינה	4. הלכה למעשה
ב. תשלום לעובדים במכת מדינה	ג. תשלום שכר לימוד
1. שיטת הרמ"א	ד. התחייבות לשלם גם במקרי אונס
2. שיטת הנתיבות	ה. תשלום לעובד ששהה בבידוד
3. שיטת החתם-סופר	ו. מסקנות

מגפת הקורונה פרצה לראשונה בסין בסוף חודש כסלו תש"פ (דצמבר 2019) ומשם התפשטה בעולם. נגיף הקורונה הדביק עשרות מיליונים ברחבי העולם וגרם למותם של מעל ל-3 מיליון בני אדם. לאחר שהמגפה הגיעה לישראל, בט"ז באדר תש"פ נסגרו מוסדות החינוך במדינה ובכ"ט באדר אישרה הממשלה לראשונה סגר שהגביל את הפעילות העסקית. לאחר מכן הוכרזו שוב ושוב סגרים בהתאם לקצב התפשטות המגפה.

מבחינה הלכתית, מגפת הקורונה והנחיות המדינה שבעקבותיה נחשבות מכת מדינה - כלומר, אונס כללי בהיקף נרחב הגורם להפסד בלתי-נמנע.¹ דיני מכת מדינה שונים מדיני אונס רגיל. בעוד באונס רגיל בוחנים באשמת מי נגרם האונס, והמוחזק בכסף יכול לומר לו "מזלך גרם" ולהיפטר מתשלום, במכת מדינה האונס הוא כללי ולא ניתן לטעון שהמזל של אחד מהצדדים גרם לאונס. וכך היא לשון ערוך-השולחן (חוי"מ שכא,א): "דבדבר שהוא מכת מדינה... אינו יכול לומר להחזיר מזלך גרם, דהרי היא גזירה אלהית על כל בעלי השדות". משום כך, כאשר אדם חזר שדה ואירעה מכת מדינה שבגללה אי אפשר לעבדה - החזיר נפטר מתשלום דמי החכירה (משנה ב"מ קג,ב).

א. יסודות דיני מכת מדינה²

א. **מכת מדינה היא מצב של אונס כללי בו אין אפשרות לתקנו.** כך פסק הרמ"א (חוי"מ שכא,א): "דכל מקום שנפסד הענין לגמרי, והוי מכת מדינה - מנכה לו משכירותו". ומכאן שאם יש פגיעה באחוזים מסוימים מההכנסה, ואין כל אפשרות לתקן את הפגיעה באותם אחוזי הכנסה - דין מכת מדינה יחול על הפסד זה.

ב. **ספק היזק אינו נחשב כמכת מדינה.** הפתחי-תשובה (שכא,א) מביא בשם שו"ת פרי-תבואה (סי' לד), שאם אדם ששכר בית מרוזח מעוניין לבטל את השכירות כיוון

1. "מדינה" בהקשר זה אינה דווקא מדינה במשמעות המקובלת היום, אלא מחוז או לעיר גדולה. כך עולה מהמשנה (ב"ב לח,א): "שלוש ארצות לחזקה: יהודה, ועבר הירדן, והגליל... אינה חזקה עד שיחא עמו במדינה אחת". (וראו גם משנה כתובות קי,א). וכך עולה מדברי רש"י (גיטין ב,ב ד"ה אי נמי): "ממדינה למדינה בארץ ישראל - כגון יהודה וגליל". גם מהרמב"ם (הל' מגילה א,ד) עולה ש"מדינה" היא עיר, שכן הוא מתייחס ל"מדינה שהיתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון"; וכן עולה מהדרכי-משה (אה"ע קכח,ה): "אין לכתוב מדינה אלא כשכל הפלך נקרא על שם אותה העיר". הגמרא (ב"מ קה,ב) קובעת במפורש שמכת מדינה אינה בהכרח על כל המדינה, אלא אפילו אם "אישדוף רובא דבאגא" - כלומר, רוב השדות באותה בקעה.

2. לאריכות בעניין זה, ראו מאמרו של הרב ישעיהו חיים לוין בכרך זה.

שחיילים עוברים מפעם לפעם ובוזזים את המקום - אין זה נחשב מכת מדינה שכן זהו ספק היזק: "שעינינו רואות, שגם במקום שהחילות עוברים שם, יקרה ההפסד לאיש זולת איש, ונראה בעליל דבמזלא תליא". כיוון שמדובר בספק היזק, יש לומר שהנזק תלוי במזלו של השוכר, ואין מדובר במכת מדינה.

ג. **הפסד שניתן להימנע ממנו אינו נחשב כמכת מדינה.** כך כתבו התוס' (ב"מ קד, א ד"ה דאפשר) וכך פסק השו"ע (חו"מ שכא, א). מהר"ם פדואה (סי' לט) הוכיח עיקרון זה מהמשנה (ב"מ עח, א) שקבעה שאם אדם שכר חמור והוא התעוור - המשכיר אינו חייב להעמיד חמור חלופי אלא יכול לומר לו "הרי שלך לפניך", כיוון שעדיין ניתן להשתמש בחמור. ולמרות שאם המשא ייפול יהיה צורך להרימו, אם ניתן למצוא פתרון ע"י טרחה - אין לבטל את החוזה. וכך פסק הרמ"א (חו"מ שכא, א): "ואם אפשר לתקנו על ידי טורח ותחבולות - אינו מנכה לו" (וראו ראנ"ח סי' לח, והחת"ס (חו"מ סי' קסא כתב על דבריו: "וסברא נכונה היא").

אמנם, מהר"ם פדואה עצמו מציין שהנכס המושכר צריך להיות ראוי למלאכה שלשמו הוא נשכר. אם אין פתרון שמאפשר שימוש בו לאותה מטרה - האונס עשוי להיחשב כמכת מדינה. לכן, אם אדם שכר חנות כדי לפתוח בה עסק של מתן הלוואות, וגזרה המלכות שלא להלוות בריבית, נחשב הדבר כמכת מדינה.³

ד. **פגיעה חיצונית ועקיפה אינה נחשבת כמכת מדינה.** הפתחי-תשובה (שכא, א) כתב בשם ראנ"ח (סי' לח) שאם השלטונות החליטו לפקח על המחירים בשוק, ובעקבות כך נסגרו בתי עסק - אין זה מוגדר כמכת מדינה. מכת מדינה היא רק כאשר הנכס המושכר נפגע באופן ישיר, ולא כאשר אירעה בו פגיעה עקיפה.

ה. **היקף הפגיעה.** הרמב"ם (הל' שכירות ח, ה) פסק שכדי שאירוע יוגדר כמכת מדינה, יש לבחון האם "אירע דבר זה לרוב השדות של אותה העיר",⁴ וכ"פ השו"ע (שכב, א). הש"ך (שלד, ג) הביא את דעת מהר"ם פדואה (סי' פו), שניתן להחיל את דיני מכת מדינה רק אם האונס אירע לכל בני העיר. אבל הש"ך עצמו סבור שדי בכך שהאונס אירע לרוב בני העיר, ולדבריו - "והוא מוסכם מכל הפוסקים".⁵

מדברי מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' שפח) ניתן ללמוד שאם מכת המדינה היא על כל העיר - יש להחיל את דין מכת מדינה ולפטור את השוכר לחלוטין. אכן, במקרה הספציפי שמהר"ם נשאל עליו - היה ספק האם מדובר במכת מדינה, כי רק רוב בני העיר ברחו ולא כולם, ולכן יש לפשר ולחייבו במחצית מדמי השכירות. קצות-החושן (שכב, א) הסביר את דבריו בצורה אחרת: אם אירעה מכת מדינה **בקרעות** - יש ללכת אחר רוב הקרקעות, כפי שמובא בגמרא; אך אם אירעה מכת

3. ועדיין יש לעשות מאמץ להפעיל את העסק. בעניינו של אדם ששכר חנות בשוק הקוזקים, ואח"כ גזר המלך שהקוזקים לא יעברו באותו השוק, נחלקו הפוסקים. מהרש"ך (ח"ב סי' קצח) פסק שהדבר נחשב כמכת מדינה, ואילו מחנה-אפרים (שכירות סי' ז) פסק שאין להגדיר זאת כמכת מדינה כיוון שבחנות עצמה אין פגם והשוכר יכול להתאמץ למצוא לקוחות חלופיים. מכאן לכאורה, שלשיטת המחנה-אפרים, אם אדם ששכר נכס למטרת עסק יכול היה להפעילו בתקופת הקורונה בדרכים חלופיות (למשל: במכירה און-ליין או באמצעות משלוחים), הוא חייב לשלם את דמי השכירות במלואם.

4. המגיד-משנה (שם) העיר שגרסת הגמרא שבפנינו (וכן גרסת רש"י) היא "דאישדוף רובא דבאגא" - כלומר, די בכך שייפגעו רוב השדות באותה בקעה. אבל הרמב"ם גרס: "רובא דבאגא" - כלומר, רוב הבקעות בכל האזור.

5. מובן שיש להתחשב בכל עיסוק בנפרד. כך למשל, בתקופת הקורונה נסגרו כל הצימרים ובתי המלון, אך עסקים אחרים המשיכו לעבוד. הקורונה יכולה אפוא להיחשב כמכת מדינה לגבי צימרים ובתי מלון, ולגבי מפעלים ועסקים אחרים - יש לבחון את רמת פעילותם ביחס לעסקים דומים להם.

מדינה באנשים - יש ללכת אחר כל האנשים, שכן אם האונס פגע רק ברובם, ייתכן שהמשכיר היה מוצא שוכר אחר שהאונס לא פגע בו ולכן לדעת מהר"ם יש לחייב את השוכר בתשלום מחצית דמי השכירות. קצות-החושן עצמו חולק על מהר"ם וסבור שאם מכת המדינה חלה רק על רוב בני העיר - אין זה נחשב כמכת מדינה והמוציא מחברו עליו הראיה.

1. **מכת מדינה אינה מאפשרת את ביטול העסקה.** לדעת הרמ"א (שכא,א), אם אירעה מכת מדינה, השוכר פטור מתשלום דמי שכירות עבור תקופת מכת המדינה, אך הוא אינו יכול לבטל את החוזה.⁶ מייד בתום מכת המדינה, יהיה עליו לשלם את דמי השכירות עד לתום התקופה.⁷

ב. תשלום לעובדים במכת מדינה

1. שיטת הרמ"א

האם בעסק שנסגר בגלל מגפת הקורונה, יש לשלם שכר לעובדים? אם יש **מנהג מדינה** - יש ללכת לפיו; **ובמוסדות חינוך ומוסדות ציבור** שכפופים להנחיות הממשלה - יש לנהוג לפי ההנחיות, כי העובדים במקומות אלו קיבלו על עצמם בתחילת עבודתם את התקנות הציבוריות. מה דינם של עובדים פרטיים במקום שאין בו מנהג מדינה?⁸

דיון בעניין זה מצאנו בדברי מהר"ם פדואה (סי' פו), שדן בתלמידים שברחו מהעיר ונציה בגלל מגפה, והמלמד תבע שישלמו לו את שכרו למרות שהוא לא לימד אותם. מהר"ם פתח, שבדרך כלל בדיני אונס - אם שני הצדדים (המעסיק והעובד) לא יכלו להעלות את האונס בדעתם, או ששניהם יכלו לצפות אותו - העובד מפסיד את שכרו, כדין המוצא מחברו שעליו הראיה, שכן מזלו גרם. אבל אם מדובר במכת מדינה - יש לשלם לעובד את כל שכרו. במקרה שדן בו מהר"ם פדואה, רק מעט מתושבי ונציה ברחו מהעיר, ולכן הוא פסק שאין מדובר במכת מדינה והמלמד מפסיד את שכרו. והוסיף מהר"ם פדואה, שאילו הייתה הנחיה מצד השלטונות לבטל את הלימודים - הייתה זו מכת מדינה, והייתה חובה לשלם למורים את כל שכרם.

בדומה לכך פסק המרדכי (ב"מ סי' שמג) בשם מהר"ם מרוטנברג: "ואם הביטול של המלמד מחמת גזירת המושל שבעיר, ואי אפשר למלמד ללמוד - הוי מכת מדינה והיא ההפסד של בעל הבית"; וכך פסק הרמ"א (שכא,א).⁹

הגר"א (שכא,ז) הקשה על פסק זה: בדיני שכירות בתים כתבה המשנה שבמכת מדינה השוכר פטור מתשלום דמי השכירות, ואילו בדיני שכירות פועלים פסק הרמ"א

6. לעומת זאת, נראה שהמשכיר יכול לבטל את השכירות, במיוחד אם הוא חושש שמכת המדינה תימשך לאורך זמן, ויש לו חלופה אחרת ללא סיכון. למשל: אם אדם השכיר נכס לחנות, והחנות נסגרה בגלל מכת מדינה, אך המשכיר יכול להשכיר את הנכס למגורים - נראה שיש לו זכות לבטל את השכירות, שהרי הוא מוחזק בנכס שכן קרקע בחזקת בעליה עומדת (רמב"ם, הל' שכירות ז, ב; שו"ע חו"מ שיב, טו).

7. הרמ"א חולק על מהר"ם פדואה (סי' לט), שכתב שהשוכר יכול לבטל את השכירות מדין מקח טעות. ערוך-השולחן (שכא,ח) פסק כרמ"א והוסיף: "ורוב הגדולים הסכימו לזה, וכן עיקר".

8. אם העובד המשיך בעבודתו בצורה אחרת (למשל: דרך טלפון או בהיוועדות חזותית), מובן שיש לשלם לו את כל שכרו.

9. הרמ"א הבין כאמור שהמעביד חייב לשלם לעובד את כל שכרו. הסמ"ע (שכא,ו) חלק על כך וטען שלדעת מהר"ם המעביד חייב לשלם רק מחצית משכר העובד, אך האחרונים הקשו על דבריו - ראו שו"ך (שכא,א) שכתב על דברי הסמ"ע: "וכל דבריו אינם מוכרחים". כדברי הרמ"א פסק גם הטי"ז (שכא,א) וכן עולה מהגהות-אשרי (ב"מ פ"ו סי' ו) בדעת האור-זרוע (ח"ג פסקי ב"מ סי' רמה).

שבמכת מדינה המעביד חייב לשלם לעובד את שכרו. מדוע דין מכת מדינה מתהפך, מפטור לחיוב? למעשה, שאלה זו מופיעה כבר בדרכי-משה (שכא,א), והוא תירץ: בשכירות בתים - הקרקע נשארת בחזקת המשכיר, ולכן במכת מדינה ההפסד עליו; אך בשאר השכירות - כגון שכירות עובד - ההפסד על המעסיק.

הלבוש (שכא,א) ביאר מדוע המלמד הפועל זכאי (לדעת הרמ"א) לקבל את שכרו: "הא הנער והמלמד בפנינו כמו בחוכר שהשדה והחוכר הם לפנינו, כי הנער הוא כמו השדה הנחרש ונזרע, והמלמד הוא כמו החוכר החורש וזרע, והלימוד הוא הפירות". כלומר, המלמד נחשב לשוכר ובעה"ב נחשב למשכיר, והתלמיד נחשב לשדה שאותה עובד המלמד. דין מלמד כדין שוכר קרקע, בשניהם השוכר מרוויח והמשכיר מפסיד.

ונראה להסביר, שבמכת מדינה איננו בוחנים מי מהצדדים אשם (כמו באונס רגיל), אלא מי מהצדדים נפגע באופן שהוא אינו יכול לקיים את ההסכם. כאשר אחד מהצדדים יכול קצת יותר לקיים את ההסכם, אך מכת המדינה פגעה יותר בצד השני והוא אינו יכול לקיימו - אנו פוסקים שהראשון יזכה והשני יפסיד. בהתאם להבנה זו יש להבחין בין שכירות שונות כדלהלן:

א. **במכת מדינה בחקלאות** - זהו המקרה המובא במשנה, של "המקבל שדה מחברו, ואכלה חגב או נשדפה". החוכר מוכן לעבוד בשדה, אך מכת המדינה פגעה במחכיר והוא אינו יכול להעמיד לחוכר שדה המוציאה תבואה. משום כך נפסק במשנה כי במקרה זה החוכר פטור מלשלם.

ב. **מכת מדינה בשכירות בתים** - מקרה זה מובא ברמ"א (שיב,יז): "נשרף כל העיר - הוי מכת מדינה". השוכר מוכן לגור בבית, אך מכת המדינה פגעה במשכיר ואין הוא יכול להעמיד לשוכר בית שניתן לגור בו. לכן השוכר פטור מתשלום דמי השכירות.¹⁰

ג. **מכת מדינה בעובדי הוראה** - גם מקרה זה מובא כאמור ברמ"א (שכא,א): "מלמד שגזר המושל שלא ילמוד, דהוי מכת מדינה, וכל ההפסד על בעל הבית". המלמד מצדו מוכן ללמד, אך המושל גזר שלא ללמוד ולכן התלמידים אינם יכולים להגיע. על כן פוסק הרמ"א כי יש לשלם למלמד את שכרו.¹¹

עוד ניתן לומר, שיש לחלק בין עובד שכיר שאכן מגיע לו שכר מסוים לבין קבלן שלא מגיע לו שכר אם המוצר המוגמר שהוא התחייב לספק (למשל: אירוע באולם שמחות) - לא ניתן למזמין.¹² השכיר עבד בעסק לפני שפרצה מגפת הקורונה, ככל הנראה גם ימשיך לעבוד לאחר מכן, והמעסיק מעוניין שהעובד יחזור לעבודתו מיד עם תום ההגבלות. נמצא אפוא שהמעסיק מעוניין בזכות לשמור על העובד במקום העבודה. לזכות זו יש שווי כספי, ולכן על המעסיק לשלם לעובד סכום מסוים משכרו

10. מהר"ם פדואה (סי' לט) עוסק באדם ששכר חנות כדי להפעיל בה עסק להלוואת כספים בריבית לגויים, ואח"כ אדון העיר ציווה שלא להלוות בריבית. המהר"ם פוסק שבמקרה זה, השוכר חייב לשלם את דמי השכירות במלואם. הש"ך (שכא,א) הסביר שבאותו מקרה השוכר העדיף להמשיך להחזיק בחנות ונמנע מביטול הסכם השכירות, ומשום כך אנו אומרים שהוא מחל על גזרת השלטונות.

11. לכאורה קשה על כך מפסק הרמ"א (שלד,א), ש"אם ברחו מחמת שינוי אויר, הווי כשאר אונס והוי פסידא דפועל או המלמד", ומקורו מתשובת מהרי"ל (סי' מא) ומהר"ם פדואה (סי' פו). הש"ך (שם,ג) הסביר שפסק זה מתייחס למגפה שאינה מכת מדינה, ולכן העובד אינו זכאי לשכרו. ערוך-השולחן (שם,י) כתב שמדובר כשגם המלמד עצמו ברח מהעיר, ומשום כך הוא אינו זכאי לשכר.

12. מחנה-אפרים (הל' שכירות פועלים סי' ב) כתב שקבלן מתחייב לספק מוצר מוגמר, וכל עוד הוא לא ביצע את התחייבותו - הוא אינו זכאי לשכר: "דכיון שחייב עצמו בכך - הרי זה נעשה עליו חוב לעשותו בין ע"י עצמו בין ע"י אחרים... אף זה שחייב עצמו לעשות מלאכתו של בעל הבית, הרי דבר זה נעשה חוב עליו לעשותו".

בתמורה לזכות שיש בידו (אמנם העובד לא זכאי לקבל שכר מלא כי זכות זו גם מיטיבה עם העובד).

אם ניישם הבנה זו למוסדות חינוך בתקופת הקורונה, נראה שיש לשלם למורים את שכרם. משרד הבריאות הכריז על סגר והורה על סגירת מוסדות החינוך כדי להגן על שלומם של התלמידים. המורים מוכנים לבוא ללמד (כשם שעובדים חיוניים אחרים הגיעו לעבודתם), אך בתי הספר נסגרו מחשש להדבקה המונית. כיוון שמכת המדינה פגעה יותר בתלמידים, יש לשלם למורים את שכרם.¹³

2. שיטת הנתיות

לדעת הנתיות (שלד, א) אין חילוק בין מכת מדינה לבין אונס רגיל בכל הנוגע לשכירות פועלים. אם אירעה מכת מדינה שהמעסיק והעובד לא יכלו לדעת עליה - המעביד אינו חייב לשלם לעובד את שכרו, כשם שבמקרה כזה שוכר אינו חייב לשלם למשכיר.

מדוע אם כן פסק מהר"ם שכאשר השלטונות גזרו שלא ללמוד, צריך לשלם למלמד את שכרו? ביאר הנתיות: במסכת נדרים (לז, א) מבואר שמלמד אינו יכול לקבל שכר על לימוד התורה, שכן "מה אני בחינם אף אתם בחינם", ומשום כך שכרו הוא על כך שהוא שומר על הילדים שלא יסתובבו בחוץ באפס מעשה. גזרת השלטונות הייתה שלא ילמדו, אך המלמד יכול עדיין לבצע את העבודה שעליה הוא מקבל שכר - הוא יכול לשמור על התלמידים שלא יסתובבו בחוץ. וכיוון שהוא יכול לעשות את עבודתו, הוא זכאי לשכר, בדומה לפועל שנשכר להביא תרופה לחולה, ולאחר שעשה כן - מצא שהחולה מת או הבריא (ב"ק קטז, א).

ובאמת, הנתיות מוסיף שאם אירעה מכת מדינה על הפעולה שעבורה מקבל המלמד שכר - כגון שהיו שלטונות אוסרים לשמור על תלמידים, הוא לא היה זכאי לשכר. לענייננו, כיוון שבמגפת הקורונה (וכן גם במלחמה) סגירת מוסדות החינוך היא מחשש להתקהלות, ולא נגד הלימוד, נראה שלדעת הנתיות אין חובה לשלם למלמד את שכרו.

3. שיטת החתם-סופר

החתם סופר (חו"מ סי' קסא) כתב שסברת הנתיות "רחוקה מן הדעת" והקשה עליה: הלוא מלמד מקבל גם "שכר פיסוק טעמים" ושכר בטלה, וכיצד ניתן לומר שכל שכרו הוא על כך שהוא שומר על הילדים שלא יברחו? ועוד הקשה החתם-סופר: הלוא "שכר השימור" שנוטל המלמד אינו על שמירה גרידא, אלא על כך שהוא מכריח את הנערים ללמוד, ואם גזרו השלטונות שלא ללמוד - מדוע הוא זכאי לשכר זה?¹⁴

משום כך הסביר החתם-סופר באופן אחר את פסק המהר"ם, שיש לשלם למלמד את שכרו. מלמד עובד קשה בתחילת השנה לחנך את התלמידים, ובהמשך השנה קוצר את פירות עבודתו החינוכית. משום כך המלמד נשכר לשנה שלמה, והמעסיק אינו יכול לפטרו באמצע השנה או לקצץ בשכרו. והוא הדין למכת מדינה: השכר של כל השנה נחשב כיחידה אחת, ולא ניתן להפחית משכרו של המלמד בגלל החודשים שלא עבד בהם. החתם-סופר סבור אפוא שבאופן עקרוני במכת מדינה אין חובה לשלם לפועל את

13. למעשה, כאמור לעיל, יש ללכת אחר מנהג המדינה, כפי שקבע משרד החינוך בתיאום עם ארגוני המורים.

14. הר"ש ישראלי (תחומין יב, עמ' 221) הקשה עוד קושיות רבות על דברי הנתיות. כך למשל, יש להבחין בין דין המלמד לבין דינו של פועל שעשה עבודתו והתברר שאין בה צורך, שהרי המלמד היה נכון לעשות את עבודתו אך לא עשה אותה בפועל.

שכרו, אך במלמד - השכר עבור השנה כולה נחשב כיחידה אחת, ולכן יש לשלם לו. מדברי החתם-סופר נסיק, שבעבודות שמבחינה מובנית יש בהן תהליך והתפתחות - העובד זכאי למלוא שכרו.¹⁵

4. הלכה למעשה

למעשה, הגר"א (שכ"א, ז) והנתיבות (שלד, א) פסקו שבמכת מדינה העובד אינו זכאי לשכר, ואילו הסמ"ע (שכ"א, ו) פסק שבמקרה כזה העובד זכאי למחצית מהשכר. וכבר ראינו שהרמ"א הביא את דברי המהר"ם, שמלמד זכאי לכל שכרו.

בגלל מחלוקת זו בתי הדין נוהגים לפשר בין המעסיק לעובד ולפסוק לעובד מחצית משכרו.¹⁶ נוהג זה נלמד מדברי החתם-סופר (ספר הזיכרון עמ' נא), שהתייחס ככל הנראה לבריחת תושבים בעקבות מלחמת רוסיה-צרפת (1812): "ורבו עתה המלמדים והתלמידים אשר שאלו לנפשם מה לעשות בדינם, בזמן זמנים שבועות הרבה שבטלו מלימודם, אם יתחייבו שכרם משלם? ואני בעניי אמרתי: דין תורה לא ידעתי, ואני משלם לשכירים שלי שכרם משלם בלי ניכוי פרוטה, ואתם תבצעו הדין על דרך הפשר לשלם החצי ויפסיד המלמד החצי".

החתם-סופר הדגיש שלדעתו מעיקר הדין יש לפסוק כדברי הש"ך, שמגיע לעובד את מלוא שכרו, ורק בגלל הפשרה הוא חייב בתשלום מחצית השכר בלבד, מאחר שהפשרה נעשתה ברצון שני הצדדים. בימינו, כיוון שהצדדים חותמים על שטר בורות שבו יש הסכמה גם לפשרה - בתי הדין עורכים פשרה כדברי החתם-סופר.

יחד עם זאת, כאמור לעיל, יש להתחשב בפיצוי שהעובד מקבל מהמדינה. לפיכך אם העובד יצא לחל"ת - המעסיק אינו חייב לפצותו. אם המעסיק רוצה ללכת לפני משורת הדין, הוא יכול לשלם לעובד מחצית מהסכום שהופחת לעובד בגלל היציאה לחל"ת.¹⁷ ונראה שבתקופת חופשת פסח וכד', שבכל מקרה עובדי הוראה מקבלים שכר מבלי לעבוד, מעסיק שרוצה לילך לפני משורת הדין ישלם לעובד את מלוא הסכום שהופחת לו בגלל היציאה לחל"ת.¹⁸

ג. תשלום שכר לימוד

עם הרישום למוסד לימודים, ההורים מתחייבים לשלם שכר לימוד - סכום מסוים שיכסה חלק מהוצאות המוסד. הורי התלמידים חייבים לשלם שכר לימוד מכוח

15. למעשה, החתם-סופר כתב בספר זכרונותיו (עמ' מא) שהוא נהג לשלם למלמדים שלו שכר מלא במכת מדינה, אך מדין תורה יש לעשות פשרה ולשלם לעובדים רק מחצית מהסכום.

16. יש דיינים המתחשבים בכך שהעובד לא עבד בפועל, ולכן מחייבים לשלם לו שכר כפועל בטל. כלומר, בודקים איזה סכום היה העובד מוכן להפחית משכרו כדי לשבת בבית ולא לעבוד, ומעבר למחצית השכר - מפחיתים עוד כפועל בטל. אך נראה שכיוון שמדובר בפשרה, יש לפשר לפי הסכמה בין הצדדים ובלי להתחשב בדין פועל בטל, כי לא ייתכן שהעובד ילקה בשניים: (א) בפשרה שתפחית לו מחצית משכרו; (ב) בדין פועל בטל שיפחית לו עוד שיעור מסוים משכרו. לפיכך יש לפסוק כמקובל בבתי הדין ולחייב את המעסיק בתשלום חצי מההפסד.

17. בתקופת מגפת הקורונה שולמו לאנשים שהוצאו לחל"ת פיצויים בגובה 70% משכרם. לכן, מעסיק שרוצה לפעול לפני משורת הדין ישלם לעובד 15% משכרו.

18. דין מכת מדינה מאפשר רק זיכוי ולא ביטול חוזה (כפי שבואר לעיל), ולכן אין לטעון שכשם שבפיטורין אין חובת תשלום על החופש - כך גם במכת מדינה. במכת מדינה יש לפשר בין המעביד והעובד על שכרם בזמן שהיו אמורים ללמוד בו אך המוסד סגור; וכיוון שבתקופת החופש המוסדות בכל מקרה סגורים והעובדים מקבלים את שכרם, מעביד שמבקש לפעול לפני משורת הדין ישלם להם את מלוא השכר עבור תקופה זו.

התחייבות זו. ההורים אינם נחשבים כמעסיקים של המורים, שהרי הם אינם אחראים לשלם למורים את שכרם ואינם אחראים לתת להם תנאים סוציאליים וכד'. כאשר הורה רושם את ילדו למוסד לימודים, הוא מקבל על עצמו את הנהלים של רשת החינוך, ובאופן עקרוני יש תוקף להחלטת המוסד בכל הנוגע לשכר לימוד.

אמנם, ברור שההתחייבות לשלם היא רק עבור התמורה שמתקבלת. לפיכך אם המוסד שבת, יש להפחית משכר הלימוד את ההוצאות שנחסכו כתוצאה מהשבתת הלימודים (מזון, מים, חשמל, ניקיון, טיולים וכו'). מנגד, יש חיוב לשלם שכר לימוד עבור הלימודים, כי גם בזמני הסגר עובדי ההוראה המשיכו את עבודתם מהבית באופן מקוון (דרך אפליקציית Zoom וכד'), ולמרות שלא תמיד העבודה הייתה מיטבית, כאשר העבודה נעשית - גם אם בצורה דחוקה - יש זכאות לשכר. כך נלמד מדברי השו"ע (שי,א), שיש לשלם שכר עבור שכירות חמור גם אם החמור חלה או התעוורר ועבודתו איננה מיטבית.

למעשה, כיוון שלפעמים חישוב הפחתת ההוצאות מורכב, יש להגיע לפשרה בין המוסד ובין ההורים על הפחתה מסוימת משכר הלימוד. מאותה סיבה, ההורים חייבים לשלם למוסדות הלימוד שכר מלא עבור זמנים שהמוסד בכל מקרה סגור בהם.

ד. התחייבות לשלם גם במקרי אונס

לעיתים מופיע בהסכם התחייבות מפורשת לשלם גם במקרה של אונס. האם התחייבות זו חלה גם במקרה של מכת מדינה? כך היא לשון הרמב"ם (הל' מכירה יט,ה): המוכר קרקע לחבירו והתנה עמו שכל אונס שיוולד בקרקע זה יהיה חייב לשלם, אפילו בא עכו"ם וגזלה מחמת המוכר - חייב לשלם. אבל אם נפסק הנהר שהיה משקה אותה, או שחזר הנהר לעבור בתוכה ונעשית בריכה, או שבאה זועה והשחיתה אותה - הרי זה פטור, שאלו וכיוצא בהן אונס שאינו מצוי הוא ולא עלה על לב המוכר דבר זה הפלא בעת שהתנה, וכל אונס שאינו מצוי אינו בכלל התנאי הזה.

הרי שכאשר מוכר קיבל על עצמו אחריות במקרי אונס, התחייבות זו אינה חלה על מקרי אונס נדירים. הבסיס לדין זה מובא בהלכה שלאחר מכן (שם, ו; ע"פ גיטין עג,א): והוא הדין לכל תנאי ממון, שאומדין דעת המתנה ואין כוללן באותו התנאי אלא דברים הידועין שבכללן היה התנאי והם שהיו בדעת המתנה בעת שהתנה.

כדברי הרמב"ם גם פסק השו"ע (רכה,ג-ד).¹⁹

מציאות נגיף הקורונה נחשבת כמובן לדבר שאינו מצוי בכלל, והצדדים לא העלו בדעתם מציאות כזו. לכן, כאשר צד פטור מתשלום לפי ההלכה, הפטור קיים גם אם הוא התחייב במפורש לשלם במקרי אונס.

ה. תשלום לעובד ששהה בבידוד

אם עובד נאלץ להיכנס לבידוד עקב חשיפה לחולה קורונה או עקב מחלת קורונה, והוא אינו יכול לעבוד - האם הוא זכאי לקבל את שכרו? אם לא הוכרז סגר בשל מחלת

19. אמנם, מהר"ם אלשקר (סי' לב) כתב שמוכר שקיבל על עצמו שלא יטען טענת אונס בעולם - אינו יכול לטעון גם אונס שאינו מצוי. ואפילו לדברי הרשב"א (שו"ת ח"ד סי' קסג), שאמר שגם מי שקיבל עליו את כל האונסים שבעולם אינו חייב על אונסים לא מצויים, ניתן לומר שאם המוכר הדגיש שלא יטען טענת אונס כלל ועיקר - אין הוא יכול לטעון טענת אונס גם באונס שאינו מצוי.

הקורונה, אזי ההתייחסות לשאלה זו תהיה לפי דיני אונס רגיל, ולא לפי דיני מכת מדינה, שהרי רוב האנשים אינם בבידוד ויכולים לעבוד. וכפי שפסק השו"ע (שכב, א) שאם רוב אנשי העיר מתנהלים כרגיל, אין לראות בכך מכת מדינה.

דיני עבודה שהופסקה בגלל אונס מובאים בשו"ע וברמ"א בסי' שלד. אם שני הצדדים היו מודעים לאונס או ששניהם לא היו מודעים לו - העובד אינו זכאי לשכר על התקופה שלא עבד בה, שהרי הוא מבקש להוציא מהמעביד ו"המוציא מחברו עליו הראיה". זהו הדין גם במצב שבו העובד יכול היה לדעת על האונס והמעסיק לא יכול היה לדעת עליו.²⁰

אבל אם המעסיק היה מודע לכך שעלול להתרחש אונס, והעובדים לא היו מודעים לכך, או ששניהם ידעו על האונס אך המעסיק התרשל (למשל: אם העובדים הזהירו אותו)²¹ - המעסיק חייב לשלם לעובדים את שכרם. במקרה כזה היה על המעביד לעלות בדעתו שהאונס יתרחש ולהתנות במפורש שבמקרה של הפסקת עבודה - העובדים לא יקבלו שכר. ממילא, אם המעביד לא התנה - הפסיד, ועליו לשלם לעובדים את שכרם. הכלל הוא כזה: מי שיכל לעלות בדעתו שיהיה אונס - מפסיד, כי היה עליו להתנות.²²

החזון-איש (ב"ק כג, יג) למד מדברי ריב"ם (תוס' ב"מ ע"ב, ד"ה אי) שאם העבודה הופסקה באמצעה והעובד כבר קיבל שכרו - הוא אינו חייב להחזיר את הכסף שכבר קיבל.²³ כך משמע גם מדברי שער-משפט (שלד, א; מובא בפתחי-תשובה שם, ב).

במקרה של הפסקת עבודה בעקבות כניסה לבידוד - שני הצדדים יכלו לדעת על אפשרות לחשיפה פוטנציאלית ושניהם לא יכלו לדעת על החשיפה הספציפית שבגללה נכנס העובד לבידוד. לפיכך מעיקר הדין העובד אינו זכאי לשכר על התקופה שלא עבד בה. למעשה, עובד שנדרש להימצא בבידוד למרות ששמר על כללי הקורונה זכאי לקבל את שכרו על חשבון ימי מחלה באופן חלקי בהתאם למנהג,²⁴ וכפי שכתב הפתחי-חושן (שכירות יא, הע' נא): "ובזמננו שיש מנהג קבוע בענין תשלום ימי מחלה - פשוט שהולכים אחר המנהג". עובד זה זכאי לקבל החזר כיוון שהבידוד נחשב לאונס, כי הוא הקפיד על הכללים. אבל עובד שלא שמר על הכללים - למשל, אם לא שם מסכה כראוי - יש לראות זאת כרשלנות מצדו והמעסיק אינו חייב לשלם לו את דמי המחלה.

ניתן להוכיח זאת מדברי השו"ע (שלג, ב), הדין בבעל בית שהזמין פועלים ולבסוף ביטל את עבודתם, שהוא חייב לשלם להם סכום מסוים אם נגרם להם הפסד מכך. על כך מוסיף השו"ע: "וכל אלו הדינים - כשלא ביקר בעל הבית מלאכתו מבערב, שהוא בפשיעתו. אבל אם לא היתה פשיעת בעל הבית בדבר כלל, הרי זה אנוס, ונפטר כמו שנתבאר" (וכן פסק הרמ"א שלד, ב). השו"ע מתייחס למעסיק, אך דין זה שייך גם בעובדים, שאם התרשלו - יש לפסוק לרעתם.

20. מהר"ם פדואה (סי' פו) הוסיף: "דהמוציא מחבירו עליו הראיה, ונאמר שמזל הפועל גרם". כלומר - יש ספק מזלו של מי גרם לכך שהעבודה תופסק, וכיוון שניתן לומר שמזלו של הפועל גרם, הוא אינו זכאי לשכר.

21. ראו: שו"ע חו"מ שלג, א-ב; רמ"א שם שלד, ב.

22. מחנה-אפרים (הל' שכירות סי' ח) כתב: מדברי מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' צ) ניתן ללמוד שעובד מפסיד את שכרו רק באונס מצוי, אבל באונס מאוד לא מצוי - העובד זכאי לקבל את כל שכרו. אבל המנחת-פתים (שלד, א) כתב על כך: "ולענין דבר זה צריך עיון גדול, ומשמעות הפוסקים אינו כן".

23. אמנם ריב"ן בתוס' שם סבור שגם אם העובד קיבל את שכרו, עליו להחזירו למעסיק, ורק אם היו לעובד הוצאות כספיות בגלל העבודה - הוא זכאי לשכר.

24. בתחילת תקופת הקורונה נהגו שימי בידוד יכולים להיחשב כימי מחלה. בג"ץ ביטל הוראה זו, והממשלה קבעה תקנות הקובעות כללים לגבי עניין זה.

וכבר מובא בגמרא (כתובות ל,א): "הכל בידי שמים חוץ מצינים פחים, שנאמר: צִנִּים פְּחִים בְּדֶרֶךְ עֶקֶשׁ, שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם" - כלומר, שמירה מהצטננות בחורף או מהתייבשות בקיץ היא בידי אדם, "שפעמים שבאין בפשיעה" (רש"י שם). וכך גם כתבו התוס' (ד"ה הכל): "אבל צינים פחים - לעולם אל יבואו עליו באונס אם רוצה לזהר". וכן גם כתב השיטה-מקובצת (שם): "דמהפשיעה יכול לשמור עצמו".

ו. מסקנות

1. הגדרת מכת מדינה היא: אונס כללי הבא על אנשי העיר, שלא ניתן היה לצפותו מראש בעת כריתת החוזה, וכתוצאה מכך נגרם הפסד בלתי-נמנע.
2. אונס אינו נחשב כמכת מדינה במקרים הבאים:
 - א. מדובר באונס כללי שגרם לפגיעה ללא כל אפשרות לתקנה.
 - ב. כאשר ניתן לפתור את הבעיה בצורה חלופית.
 - ג. כאשר הפגיעה היא חיצונית ועקיפה, ולא ישירה.
 - ד. כאשר הפגיעה היא במיעוט השדות ולא ברובם. לעניין זה, י"א שמכת מדינה היא רק על כל בני העיר, ולא על רובם (מהר"ם פדואה); וי"א שבמכת מדינה על קרקעות - די בכך שהמכה תהיה על רוב השדות, ובמכת מדינה על אנשים - עליה לפגוע בכל בני העיר (קצות-החושי).
3. במקרה של מכת מדינה, החוכר אינו חייב לשלם את דמי השכירות עבור תקופת המכה. מכת מדינה אינה מתירה לו לבטל את החוזה, ולכן לאחר סיום מכת המדינה - החיובים בחוזה חוזרים (רמ"א שכא,א, ודלא כמהר"ם פדואה).
4. אם עובד אינו יכול לבצע את עבודתו בגלל מכת מדינה, ואינו יכול לעבוד בדרך אחרת (כגון בטלפון וכד'), יש לילך אחר מנהג המדינה. מוסדות חינוך ומוסדות ציבור שכפופים להנחיות הממשלה חייבים לפעול לפי הנחיות אלה, שכן העובדים בהם קיבלו על עצמם בתחילת עבודתם את התקנות הציבוריות שיותקנו.
5. אם העובד קיבל פיצוי כספי מהמדינה (למשל: אם יצא לחל"ת), המעסיק אינו חייב לפצותו. לפנים משורת הדין, יכול המעסיק לפצות את העובד במחצית מהפסדו.
6. עובד פרטי שאין לגביו מנהג מדינה - לדעת הרמ"א, הט"ז והש"ך המעסיק חייב לשלם לו את כל שכרו; לדעת הסמ"ע המעסיק חייב לשלם לו מחצית משכרו; ולדעת הגר"א והנתיבות המעסיק אינו חייב לשלם לו דבר. הלכה למעשה, בתי הדין מפשרים בין המעסיק לעובד כדברי החתם-סופר - מחייבים את המעסיק לשלם לעובד מחצית משכרו וממליצים לו לבחון אפשרות לשלם לו יותר.
7. אם לימודים התבטלו בגלל מכת מדינה, על מוסדות לימוד להפחית מגובה שכר הלימוד בתקופה זו את ההוצאות שנחסכו ממנו בגלל השבתת הלימודים.
8. אם עובד נדרש להימצא בבידוד למרות ששמר על כללי הריחוק החברתי, הוא זכאי לקבל את שכרו על חשבון ימי מחלה. אם העובד לא שמר על הכללים (למשל: לא עטה מסכה כנדרש) ולכן נכנס לבידוד, הוא נחשב כרשלן והמעסיק אינו חייב לשלם לו את דמי המחלה.
9. אם בהסכם העבודה נקבע שהמעסיק ישלם לעובד את שכרו גם אם יארע אונס - ההתחייבות אינה חלה בתקופת הקורונה, כי מדובר במציאות קיצונית ונדירה שהצדדים לא העלוה בדעתם.